

ЧЕЗАРЕ БЕККАРІА І ЙОГО СЛАВНОЗВІСНИЙ ТРАКТАТ «ПРО ЗЛОЧИНИ ТА ПОКАРАННЯ» (до 250-річчя опублікування)

М. ПАНОВ

*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
завідувач кафедри кримінального права № 2
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

Чезаре Беккаріа (повне ім'я — Чезаре Франческо Джузеппе Марія Гаспаре Мелькіорре Бальдассарре Антоніо Марчелліно Беккаріа Бонесана) народився 15 березня 1738 р. у м. Мілані (який перебував тоді в австрійському володінні, провінція Ломбардія) у старовинній аристократичній і заможній родині міланських патриціїв, по праву первородності успадкував титул маркіза¹ Бонесана. По досягненні восьмирічного віку його, за тодішньою традицією, направили на навчання у школу (коледж) для дітей аристократів у м. Парма, яку утримував орден єзуїтів. У коледжі Ч. Беккаріа провів вісім років. Про ці роки він в одному зі своїх листів, зокрема до А. Морелло (перший французький перекладач книги «Про злочини та покарання»), згадував, що вісім років фанатичного виховання здатні були заглушити в душі всі людські почуття [13, 22]. За час перебування у коледжі Ч. Беккаріа, на думку одних біографів (які, ймовірно, недостатньо знали його як учня. — М. П.), не проявив особливих здібностей до навчання. На думку інших, він швидко засвоював матеріал, був першим серед товаришів у літературних вправах, у

15 років закінчив «філософський курс», взявся за «риторику» і займався математикою з таким успіхом, що вчителі називали його «маленьким Ньютоном». З коледжу Ч. Беккаріа виніс знання класичної, особливо латинської, літератури, середньовічної філософії і набув уміння чудово володіти «пером» [9, 21–22]. Після закінчення коледжу Ч. Беккаріа в 16 років вступив на юридичний факультет університету в м. Павія. Тут протягом 4-х років вивчав римське, цивільне і канонічне (церковне) право, теологію, мораль і природне право, філософію і логіку, а також математику та інші дисципліни, якими він захоплювався ще під час навчання у коледжі єзуїтів. Відомостей про університетське життя Ч. Беккаріа його біографи не мають. Однак аналіз його книги «Про злочини та покарання» дає підставу зробити висновок, що за університетські роки він отримав дуже серйозну підготовку в галузі філософії, логіки, етики та права з погляду його критичного осмислення і бачення перспектив і напрямів подальшого розвитку. У вересні 1758 р. Ч. Беккаріа закінчив університетську освіту й отримав ступінь «доктора права». Докторський

¹ Маркіз — у деяких країнах західної Європи — дворянський титул, середній між графом і герцогом, а також особа, що має цей титул.

ступінь, безумовно, свідчив про досить високий рівень підготовки. За твердженням професора М. Ісаєва, автора фундаментального історико-біографічного нарису про Ч. Беккаріа і його знамениту книгу «Про злочини та покарання», «в італійських університетах XVIII століття до юристів, які бажали отримати докторський ступінь, висувалися вимоги ґрунтового знання джерел римського і канонічного права та володіння високим рівнем “ерудиції”» [9, 22–27]. З цього випливає, що молодий доктор права був високоосвіченим юристом, мав ґрунтовну підготовку у галузі філософії, етики, права та інших дисциплін, що вивчаються на юридичному факультеті університету м. Павія.

Після закінчення університету 20-річний високоосвічений, що володіє декількома іноземними мовами (латинською, грецькою, французькою, англійською, німецькою), юрист Ч. Беккаріа повернувся у своє рідне місто. Його подальший інтелектуальний і моральний розвиток і вдосконалення відбувалися у колі молодих міланців-аристократів, інтелектуалів, які оточували Ч. Беккаріа. Цей гурток жартома називали «академія кулака» (через чутки, що нібито його учасники деколи вирішують суперечки за допомогою кулаків). Очолював гурток граф П'єтро Веррі — досить досвідчена (на десять років старший за Чезаре), владна, вельми розвинена і рішуча людина, яка об'єднала навколо себе обране товариство людей, подібних до Ч. Беккаріа. У цей гурток входили молодший брат П'єтро Алесандро Веррі, який в той час був «протектором засуджених», що перебували у міланських в'язницях (обіймав посаду як представник міланської аристократії, яка визначається сенатом; до кола його

обов'язків входило відвідування в'язниць, прийняття скарг ув'язнених, прискорення розгляду їх справ, клопотань про помилування засуджених, якщо вони каюлися або виправилися тощо), та інші високоосвічені молоді люди, які належали до різних верств аристократичної міланської молоді, серед яких були ботаніки, математики, абати, юристи, теологи й інші дуже активні і демократично налаштовані люди. Вони збиралися майже щодня в будинку Веррі і в невимушеній атмосфері обговорювали найрізноманітніші, переважно гострі і злободенні проблеми. Здебільшого це були питання філософії, літератури, мистецтва, економіки, релігії, моралі, права та інші проблеми сучасності [9, 51–61].

Гурток П. Веррі був об'єднанням друзів — однодумців, яким були близькі передові ідеї того часу, у тому числі французьких ідеологів буржуазного просвітництва. Свої погляди вони вирішили викладати і поширювати шляхом видання журналу «Кафе», який публікувався один раз на десять днів. Всього за час існування журналу з 1764 р. по 1766 р. вийшло 74 номери. Одним із постійних редакторів та автором низки цікавих статей, опублікованих у журналі, був Ч. Беккаріа. Слідом за П. Веррі, який, починаючи з 1761 р. опублікував декілька брошур з економічних питань, Ч. Беккаріа у 1762 р. опублікував невелику за обсягом брошуру «Про розлад грошового обігу та про засоби його виправлення у міланській державі». На думку дослідників життя і творчості Ч. Беккаріа і його трактата «Про злочини та покарання», автор цієї брошури показав, що він здатний у літературній формі, аргументовано і переконливо викладати свої погляди та переконання і може виступати перед широким загалом як автор і, що найголовніше, у нього є справжній талант публіциста. Про-

фесор Ф. Решетніков у своїй фундаментальній праці, присвяченій Ч. Беккарія і його книзі, зазначав, що «не буде перебільшенням сказати, що якби Беккарія не писав невелику брошуру “Про розлад грошового обігу...”, то швидше за все, він не став би автором знаменитої книги “Про злочини та покарання”» [13, 26].

Досить часто на зборах міланських філософів-просвітителів гуртка «Веррі П'єтро і Беккарія» обговорювалися проблеми кримінальної юстиції, кримінального судочинства, тортур як засобу «отримання визнання провини», застосування покарання, особливо смертної кари, яка в той час була дуже поширена. Слід при цьому зазначити, що в епоху Ч. Беккарія, в середині XVIII ст. в Європі майже в усіх державах, як правило, не існувало систематизованого кримінального законодавства. У багатьох країнах, у тому числі і в італійських володіннях Австрії в Ломбардії і в Мілані, значною мірою зберігав свою дію такий пам'ятник кривавого законодавства феодалізму, як Карний кодекс імператора Священної Римської імперії німецької нації Карла V, який отримав у його честь назву «Кароліна». Він ґрунтувався на ідеї залякування та застосування як засобу його здійснення різних, надзвичайно жорстоких покарань. Основним із них була смертна кара, причому тут передбачалося безліч її кваліфікованих видів: шляхом спалення на багатті, колесування, четвертування та ін. «Гуманними» видами смертної кари були: повішання, відрубання голови за допомогою пристосування, що нагадує французьку гільйотину, а також удушення. Широко застосовувалися також покарання, пов'язані з покаліченням: відрізання язика, вух, виколювання очей, відру-

бування рук, пальців, а також тілесні покарання: батогами тощо [18, 52]. Систему звичайних і найбільш поширених покарань становили публічне безчестя (виставлення біля ганебного стовпа), громадські роботи, які виконувалися ув'язненими, закутими в кайдани, каторжні роботи на галерах, таврування, бичування, тюремне ув'язнення [15, 285–292].

Передбачався при цьому такий поширений метод отримання доказів, як застосування тортур. Йдеться про найбільш витончені і жорстокі методи фізичного насильства, які застосовувалися до людини для того, щоб шляхом заподіяння фізичного болю домогтися від неї визнання провини, оскільки тільки на підставі цього, згідно з установленим Кароліною правилом, міг виноситися обвинувальний вирок [15, 276–285; 17, 52]. Судді, призначаючи покарання, керувалися не лише Кароліною, а й стародавніми римськими законами, коментарями до них середньовічних італійських юристів, а також розпорядженнями австрійських властей про покарання, яким слід було піддавати розбійників та інших небезпечних порушників закону. Смертна кара в Італії була настільки звичним і поширеним видом покарання, що судді, виносячи обвинувальний вирок, повинні були обґрунтувати своє рішення про заміну її більш м'яким покаранням за допомогою посилань на відповідні ордонанси або думки середньовічних юристів. У той же час для посилення покарання і призначення смертної кари, у тому числі особливо жорстоких (кваліфікованих) її видів, жодного обґрунтування не було потрібно [13, 18–19]. Судді в той час користувалися безмежною владою для посилення і без того жорстоких покарань. Причому коло діянь, які визнавалися злочинами, могло бути доволіно розширено суддею на підставі його

власних уявлень про те, що відповідає не букві, а духу закону [13, 18]. Суддівський розсуд був не обмежений залежністю між тяжкістю злочину і суворістю покарання — і тому засуджені за пограбування і вбивства піддавалися іноді однаковим покаранням як і дрібні злодії, лише в першому випадку смертна кара здійснювалася більш жорстоким способом. Ще одна особливість законодавства того часу. Йдеться про станову приналежність засуджених. За однакові злочини особи різних станів піддавалися різним покаранням за принципом — «чим вище стан, до якого належить винний, тим м'якше і менше покарання». Наприклад, від більшості видів ганебних і болісних покарань дворяни і священнослужителі були взагалі позбавлені в силу привілеїв, які надавалися їм за законом. Ці покарання, як правило, замінювалися штрафом або покаяттям, які, по суті, були для них звільненням від покарання.

Для кримінального судочинства за Кароліною було характерно те, що воно мало таємний і письмовий характер, його мета зводилася до того, щоб під тортурами змусити обвинуваченого до визнання провини, і це визнання розглядалося як основний доказ. При цьому добровільне визнання провини не звільняло обвинуваченого від катувань, оскільки доказову силу мало лише визнання зроблене під час допиту під тортурами. У судах панувала система формальної оцінки та визнання доказів, що ставило вирішення питання про доказовість провини підсудного і його долю (найчастіше життя) у повну залежність від розсуду суду, який у своїх рішеннях нічим не був обмежений.

Не менш жорстокою була і реальна дійсність кримінальної юстиції. Катування та публічні покарання у вигляді смертної кари відбувалися

мало не щодня. Так, наприклад, у Мілані в XVIII ст. у місті з населенням трохи більше 120 тис. осіб щороку виконувалося понад 100 смертних вироків. Вправні кати славилися і цінувалися як «чудові фахівці своєї справи». На стратах і тортурах були присутні жінки вищого товариства та їх діти, яким таким чином прагнули вселити огиду до гріха. На додачу до нелюдської і надзвичайно жорстокої «світської кримінальної юстиції» суддям австрійської Ломбардії доводилося керуватися в той час і канонічним правом католицької церкви — папськими декретами, які наказували піддавати покаранню не лише за звичайні кримінальні злочини, а й за релігійні провини. Так, богохульство у перший раз каралося підняттям тричі (за зв'язані за спиною руки) на дибу, у другий — публічним пороттям, у третій — п'ятьма роками заслання на галери; проникнення вночі в монастир передбачало смертну кару; поширення творів, які ображають церкву, — каралося стратою, конфіскацією майна та «вічною ганьбою» [13, 16–17].

Такими були чинне право і реальна правова дійсність кримінальної юстиції в часи Ч. Беккарія, які були предметом обговорення молодих і допитливих людей, що збиралися у графа А. Веррі, їх пояснення й оцінки. При цьому А. Веррі, безумовно, доповнював ці образи своїми власними розповідями про відвідування в'язниць, про зображення жахливого становища засуджених, про їх муки і страждання, скарги на жорстокість долі і несправедливість. Поряд із цим Ч. Беккарія, як і інші молоді люди — члени гуртка міланських філософів-просвітителів, значну увагу приділяли вивченню книг французьких мислителів, представників Просвітництва. Йдеться про

праці Ш.-Л. Монтеск'є, Вольтера, Ж.-Ж. Руссо та інших авторів. В уже згаданому раніше листі до А. Моррела Ч. Беккарія писав: «...я всім зобов'язаний французьким книгам. П'ять років тому, після прочитання "Перських листів" (йдеться про працю Ш.-Л. Монтеск'є. — М. П.) я звернувся до вивчення філософії» [13, 23]. Предметом його вивчення, окрім згаданих праць французьких просвітителів, були праці відомих філософів: Д. Юма, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ф. Бекона, які він ретельно вивчав і робив при цьому виписки і замітки. Особливу увагу Ч. Беккарія приділяв вивченню праць Ш.-Л. Монтеск'є, якого він, судячи з книги «Про злочини та покарання», дуже поважав й ідеї якого багато в чому поділяв. У ній він прямо посилається на його праці як на одного зі своїх вчителів, називаючи його не інакше як «великий Монтеск'є» [3, 200] або «безсмертний президент Монтеск'є»¹ [3, 197] (той певний період обіймав у Бордо успадковану від свого дядька посаду президента парламенту-установи, що виконувала судові та деякі інші функції у феодальній Франції. — М. П.) [13, 58]. Вивчення цих праць справило, як він сам писав, «переворот» у його свідомості.

Обговорення на засіданнях гуртка міланських філософів передових поглядів та ідей просвітництва, а також (перебувала у протиріччі з ними) феодальної соціально-правової дійсності у сфері кримінальної юстиції не лише в Ломбардії, а й у Європі, викликало бурхливі і гострі дискусії. На одному із засідань було прийнято рішення підготувати з цієї гострої проблеми книгу. З ініціативи П. Вері, і за спільною згодою, для її написання був обраний Ч. Беккарія як автор, який володіє гли-

бокими філософськими і юридичними знаннями, що має необхідний авторський досвід написання наукових праць і чудову манеру письма — енергійну і пристрасну. Слід зазначити, що Ч. Беккарія був непересічною особистістю. Судячи з відгуків його сучасників, а також дослідників його життя і творчості, це був скромний, навіть інколи сором'язливий молодий чоловік, позбавлений «згубних пристрасностей», які властиві аристократичній італійській молоді того часу, нерідко мав сумніви щодо своїх можливостей, але впевнений і наполегливий у своїх поглядах та уявленнях, який послідовно і пристрасно сповідував ідеї добра і гуманізму. Погляди, які проголошувалися у працях французьких і англійських просвітителів і гуманістів, діяли на нього своєрідно — сприймалися ним вельми близько і гостро, оскільки він відрізнявся підвищеною чутливістю, яка поєднувалася, на думку професора Каламандреї — дослідника його життя і діяльності, з нестримною уявою. У той же час будь-які повідомлення про приниження людини, про її образи, несправедливості, тим більше про жорстоке з нею поводження, викликали у нього не лише співчуття, а й обурення, яке завжди знаходило своє вираження у палкій і вишуканій красномовній формі [13, 26–27]. Гостро реагуючи на несправедливість, Ч. Беккарія завжди брав за взірць ідеали гуманізму і справедливості, розглядаючи щастя людини як благо, до якого має прагнути будь-яке суспільство, у тому числі і шляхом прийняття гуманних законів. Воістину велично звучать і в наш час його слова: «*Ніде ще закони не написані безпристрасним дослідником людської природи, який направив би діяльність людської маси до єдиної мети і постійно мав би її на увазі, — а саме — якомога більше щастя*

¹ Тут і надалі даються посилання на сторінки цього видання книги Ч. Беккарія у перекладі М. Ісаєва [3].

для якомога більшої кількості людей» (курсив наш. — М. П.) [3, 77].

Написання головної праці свого життя — трактату «Про злочини та покарання» Ч. Беккарія розпочав у березні 1763 р. Робота над книгою являла собою велику і дуже складну, копітку творчу працю. Ось як описує її в етюді «Значення Беккарія в науці і в історії російського кримінального законодавства» С. Беліков, який декілька десятиліть вивчав його творчість, зазначав, що Беккарія брався за перо тільки тоді, коли ідеї і почуття досить сильно хвилювали його. Спочатку він відчував крайню втому, впадав в апатію і, перебуваючи в пригніченому стані духу, сумнівався, чи може закінчити розпочату працю. Прочитавши в колі друзів і переглянувши написане, він залишав рукопис П. Веррі, який взяв на себе обов'язок переписування написаного тексту [2, 181].

Методи роботи над книгою Ч. Беккарія обирав різні. В одних випадках усамітнювався, щоб ретельно обдумати план або формулювання майбутньої книги. В інших — потребував товариства друзів, щоб ділитися з ними своїми ідеями і сумнівами, обговорювати з ними ті чи інші положення книги, над якою працював. Критичні зауваження, судження та пропозиції друзів Чезаре записував, а вечорами обдумував їх, сідав і писав, писав. Багато положень увійшли до книги, народилися у свідомості автора в результаті такого спілкування. Слід зазначити, що друзі, особливо П'єтро і Алесандро Веррі, брали участь в обговоренні проблем, що стосувалися теми праці, прагнули надати автору будь-яке сприяння, підбадьорювали його, коли він скептично оцінював перспек-

тиви завершення цієї роботи. Таланту, пристрасній переконаності у правоті своїх поглядів та ідеалів, а також майстерності володіння пером, лаконічності й образності стилю письма самого Беккарія світ зобов'язаний появі прекрасної книги «Про злочини та покарання» [13, 28–35].

Працюючи над книгою, Ч. Беккарія вкладав у неї всю пристрасність і почуття, які його опановували при осмисленні й оцінці жорстокості кримінальної юстиції, що бере свій початок як від публічної, так і від церковної влади. Піддаючи критиці цю нелюдськість, він, безумовно, розумів, що і сам може стати жертвою юстиції, яку критикував, це не могло не зумовити особливості викладу тих чи інших положень книги не конкретно, а дещо завуальовано. У листі до А. Моррела (перекладача його праці) він пояснював: «Коли я писав мою книгу, у мене перед очима стояли образи Галілея, Макіавеллі і Джанноне¹. Я чув дзвін ланцюгів, які хиталися від марновірства, і крики фанатизму, які заглушали стогони істини. Вигляд цього жахливого видовища змушував мене ніби прикривати світло хмарами. Я хотів бути захисником людства, але не бажав стати мучеником. Думка про необхідність затемнювати виклад іноді, змушувала мене робити це навіть без особливої потреби» [13, 51]. Разом з тим книга написана чудовою, лаконічною та образною літературною мовою, у деяких випадках в афористичній формі, розрахована на максимальний вплив на свідомість і почуття читача, до якого автор звертається зі своїми думками і переживаннями, змушуючи його думати, співпереживати і сприймати ті ідеї, які він викладав.

Робота над книгою була завершена у січні 1764 р. Ч. Беккарія передав

¹ Італійські мислителі, що піддавалися гонінням і переслідуванням за ідеї і погляди, які не поділяли влада і церква того часу.

рукопис П. Веррі, який направив його видавцеві Оберу в друкарню у м. Ліворно (місто в Тоскані), де не існувало цензури. Щоб уберегти Ч. Беккарія від можливих переслідувань з боку світських і церковних властей, у зв'язку з тим, що в книзі порушувалися питання, які значною мірою зачіпають їх інтереси, його друзі вжили відповідних заходів безпеки — на титульному аркуші не було вказано ім'я автора, а як місце видання було зазначено Монако, столиця князівства, що перебувало під французьким протекторатом. Книга Ч. Беккарія «Про злочини та покарання» накладом 520 екземплярів була опублікована у липні 1764 р., доставлена в Мілан і стала надбанням читача [13, 34].

Праця складається зі звернення до читача («До того, хто читає»), короткого вступу і 47 параграфів із ясними, простими і лаконічними заголовками: § 1 «Походження покарань»; § 2 «Право покарання»; § 3 Висновки; § 4 «Тлумачення законів»; § 5 «Темнота законів»; § 6 «Відповідність між злочином і покараннями»; § 7 «Мета покарання» та ін. У книзі розглядається широке коло проблем соціально-правового характеру, що супроводжуються глибоким аналізом, узагальненнями та висновками філософсько-етичного і правового характеру. Однак все ж основна увага приділяється проблемам злочинів і покарань, кримінальної юстиції та кримінального правосуддя, які були надзвичайно зловбоденними у часи Ч. Беккарія, але також зберегли актуальність і на наступних етапах розвитку людства [13, 54–55]. У зверненні «До того, хто читає» автор переконливо показує, що в Європі у XVIII ст. не було системи законодавства, яке могло б забезпечити справедливе правосуддя. Негативно оцінюючи кодифі-

кований звід римського права імператора Юстиніана (VI ст.), яким керувалися суди і в XVIII ст., він називає їх «уривки законів древнього народу-завойовника... зібрані дванадцять століть тому... перемішані зі звичаями лангобардів і приховані в купі фоліантів, наповнених заплутаними тлумаченнями приватних осіб...». При цьому Ч. Беккарія різко критикує середньовічних юристів (Карпцовіуса, Кларуса, Фарінація), які зі «злісною догідливістю чимало потрудилися над вдосконаленням системи свавілля та насильства, які існували в кримінальних судах» [3, 69].

Як противник жорстокості і деспотизму в галузі кримінального судочинства, а також прагнучи до обмеження феодального свавілля і судового беззаконня, Ч. Беккарія вже в той час проголошував, що «тільки закони можуть встановлювати покарання за злочини, і, що право їх видавати може належати тільки законодавцю як представнику всього суспільства...» [3, 83–84]. Поділяючи теорію Ш.-Л. Монтеск'є і Дж. Локка про поділ влади на законодавчу, судову і виконавчу, він виділяв як відособлені сфери влади законодавчу і судову і вважав, що вирішувати питання про те, чи мало місце порушення закону, може тільки суддя як представник судової влади. У той же час він стверджував, що жоден суддя не вправі самостійно встановлювати покарання за ті чи інші діяння для інших членів суспільства, і що «з жодних міркувань суспільного блага суддя не може підвищувати покарання, встановлене законом за злочини» [3, 84]. Ч. Беккарія категорично виступав проти правила, згідно з яким при застосуванні кримінальних законів слід керуватися не буквою, а духом закону, що «ставить підсудного в залежність від пристрастей і слабкостей судді, від його ставлення до потер-

пілого». Він пропонував принцип, згідно з яким тлумачити кримінальні закони може тільки сам законодавець, а суддя обмежений лише правом розібрати дії громадян і вирішити — «чи відповідають вони писаному закону чи ні». Як рішучий прихильник дотримання принципу законності в кримінальному судочинстві, він писав: «Невигоди від суворого дотримання букви кримінального закону незначні порівняно з невигодами, які породжуються його тлумаченням (суддею)» [3, 88]. Тут же автор рішуче висловлюється проти свободи суддівського розсуду «першоосною» суддівського свавілля. Одночасно він дає досить чіткі, логічно-аргументовані рекомендації (які, безсумнівно, мають практичне значення і в наш час. — *М. П.*), що виключають при здійсненні правосуддя довільне застосування кримінального закону — відносно кожного злочину суддя повинен зробити правильний висновок: гіпотеза — загальний закон, диспозиція — діяння, вчинене згідно або не згідно із законом, санкція — свобода чи покарання [3, 87].

У своїй праці Ч. Беккарія, розглядаючи загальні проблеми злочину, що є предметом розгляду кримінального суду, висловлював при цьому низку суджень, які мають глибоко наукове, навіть фундаментальне значення для теорії та практики кримінального права. По-перше, кримінальному переслідуванню, на його думку, повинні піддаватися тільки дії, а не слова людей [щоправда, як аргумент він наводить лише докази процесуального характеру: «набагато легше обмовити людину, посилаючись не так на її дії, а на її слова»] [3, 116]. По-друге, «мірилом» (сутністю. — *М. П.*) злочинів є, на його переконання, не наміри осіб, які їх вчинили, не гідності потерпілого, не тяжкість гріха, а «*єдиним та істинним їх мірилом є шкода, яку вони запо-*

діюють нації» (курсив наш. — *М. П.*) [3, 97]. Сформульовані автором положення мають надзвичайне [за висловом Ф. Решетнікова, «історичне»] [13, 61] значення, оскільки обмежують сферу кримінальної відповідальності і, отже, покарання не намірами (поглядами, умонастроями) людей, а їх діями (діяннями. — *М. П.*), причому тяжкість відповідальності ставиться у залежність від основоположного критерію — об'єктивної шкоди (її характеру і рівня), яку заподіює суспільству злочин [3, 100]. Розглянуті позиції автора і запропоновані ним рішення мають дуже важливе значення і в наш час при вирішенні важливих питань як у законотворчості, так і в правозастосуванні.

Як послідовний гуманіст Ч. Беккарія наполягав на обмеженні кола діянь, визнаних злочинами. Одночасно він приділяє велику увагу аналізу покарань, домагаючись їх загального пом'якшення. Причому робить спробу вирішення проблеми «про право покарання», що має загальнофілософське значення. Відкидаючи сформовані до того часу традиційні теорії, які обґрунтовували право на покарання релігійним началом (законом божим) або природним правом монарха карати за порушення його законів, Ч. Беккарія, спираючись на теорію «суспільного договору» Ж.-Ж. Руссо, обґрунтовує «право карати за злочин» необхідністю «захищати “загальне благо” як предмет “суспільного договору людей” від посягань з боку окремих осіб, аби при цьому були забезпечені як безпека, так і свобода громадян» [3, 81–83]. Він підсумовує, що покарання може застосовуватися лише тоді, коли воно обумовлене крайньою необхідністю [3, 81] захистити інтереси суспільства від шкоди, яку злочин заподіює загальному благу [3, 81–82].

Особливістю дослідження у праці категорій «злочин» і «покарання» є те, що вони розглядаються не відокремлено, а в безпосередньому зв'язку. Тут можна виокремити два принципових положення, які автор відстоював. По-перше, рівність громадян перед законом при призначенні покарання за скоєний злочин. Ч. Беккарія писав, що «мірою покарання, призначеного і дворянину і плебею, є не чутливість винного, завдяки відмінностям у вихованні», а «школа, заподіяна суспільству, а ця школа більша, якщо заподіяна особою, яка більше вихована (жадана) долею» [3, 146]. По-друге, він наполягав на принципі «пропорційності злочину і покарання», керуючись при цьому міркуваннями «загальної користі», відповідно до якої для того, щоб злочини не вчинялися, необхідно, щоб перешкоди, які стримують людей від злочинів (йдеться про покарання як засіб попередження злочинів. — М. П.), повинні бути тим сильнішими, чим важливішим є порушуване благо і чим сильнішим спонування до вчинення злочинів. Отже, на думку Ч. Беккарія, повинна бути співмірність між злочинами і покараннями [3, 93]. Розвиваючи цю ідею, автор книги пропонує створити і загальні «сходи злочинів і покарань», де розміщувалися б, з одного боку, всі злочини, від вищої сходинки — тих, які руйнують безпосередньо саме суспільство, — до нижчої — тих, які полягають у порушенні прав приватної особи, а з другого — від найбільш тяжкого до найбільш легкого. Така градація злочинів і покарань, на його думку, повинна бути, зокрема, спонукальним мотивом для злочинця, який зважився на злочинне зазіхання, утриматися від вчинення більш тяжкого злочину. Він також вважав, що характер покарання повинен відповідати природі злочину: злочини проти майна повинні піддаватися майновим

покаранням, а злочини проти особистості — тільки особистим покаранням. При цьому він різко виступав проти права «знатних і багатих» відкупитися грошима за злочини проти особистості, якщо потерпілими виявилися «слабкі і бідні» [3, 143–144]. Цей підхід, на думку Ч. Беккарія, забезпечував би більшу ефективність покарання і його справедливості, виступав би однією з гарантій проти свавілля суду.

Розглядаючи покарання як неминучий і негативний наслідок злочину, Ч. Беккарія водночас різко критикував його зайву жорстокість. Він писав: «Чим жорстокішими стають покарання, тим більше озлоблюються душі людей» і «завжди жива сила пристрастей призводить до того, що після сотні років жорстоких покарань колесування (кваліфікований вид страти. — М. П.) вселяє не більше страху, ніж раніше вселяла в'язниця» [3, 161]. Жорстокості покарання він протиставить, як більш ефективний засіб, його неминучість: «враження справляє — писав він, — не стільки суворість покарання, скільки його неминучість» [3, 159–160] і пропонує перенести акцент кримінально-правової репресії від прийняття все більш суворих законів на посилення «пильності властей» і «невблаганності суддів», що застосовує відповідні «лагідні закони». «Впевненість у неминучості хоча б і помірною покарання справить завжди більше враження, — стверджує Ч. Беккарія, — ніж страх перед іншим більш жорстоким, але таким, що супроводжується надією на безкарність» [3, 160]. Сформульований таким чином підхід, який суттєво коригував кримінально-правову політику, не може, звісно, не враховуватися і сьогодні як у законодавчості, так і в правозастосуванні.

Розглядаючи питання про цілі покарання, Ч. Беккарія рішуче відмовився від теорії, яка домінувала в той

час. Згідно з нею залякування визнавалося як основна та самостійна мета покарання, що досягається шляхом жорстокої розправи, катувань і мук, заподіюються винному як «засоби відплати і спокутування гріха» і скоєного злочину. Він писав: «...мета покарань полягає не в катуванні і мученні людини», а «лише в тому, щоб перешкодити винному знову завдати шкоду суспільству й утримати інших від здійснення того ж» [3, 112]. Інакше кажучи, вже в той час він висував ідеї індивідуальної (приватної) і загальної (генеральної) превенції як цілей покарання. Розглядаючи покарання через «призму» гуманістичних ідей, він запропонував таку систему покарань, яка відрізнялася в той час беззаперечною прогресивністю порівняно з феодалним правом, хоча і зберігала риси останнього.

Особливої уваги заслуговують погляди Ч. Беккарія на смертну кару як вид покарання, що мала широке поширення у часи Середньовіччя. Він категорично виступав проти цього виду покарання, хоча висловлювання подібних ідей у той час були пов'язані із загрозою і для його власного життя. «Що це за право вбивати собі подібних, присвоєне людьми?» — запитував він. Піддаючи скрупульозному і всебічному аналізу це покарання [3, 164–177], він стверджує, що смертна кара не може бути правом і не є таким, він оголошує її «війною нації з громадянином, яка вважала за необхідне або корисне знищити його життя» [3, 164–165]. На підтвердження своїх поглядів Ч. Беккарія наводить історичний досвід «римських громадян», які на деякий час скасовували смертну кару, а також «двадцять років царювання “імператриці Московії — Єлизавети”, що подала отцям народів знаменитий приклад, який прирівнювався до, щонайменше, багатьох перемог, куплених кров'ю синів вітчизни» [3, 166]. Ч. Беккарія

переконливо показав у своїй книзі безглуздість і непотрібність смертної кари. Його аргументи були переконливі і незаперечні, що стало підставою для звернення у своїй праці до добродійних монархів, що сидять на престолах Європи, із закликом прислухатися до його думки [3, 176–177]. По суті це було одним із перших таких серйозних й аргументованих виступів проти смертної кари. У подальшому воно поклало початок руху аболіціоністів смертної кари як виду покарання — прихильників її скасування. Результатом цього руху, натхненником та ідеологом якого, безперечно, слід вважати Ч. Беккарія, є, як відомо, скасування страти як виду покарання у переважній більшості держав світу, зокрема і в Україні.

Гуманізація покарання, яку відстоював Ч. Беккарія, без руйнування феодалної судової системи та кардинальної зміни принципів кримінального процесу, звичайно, не могла дати очікуваних результатів. Цю обставину він добре розумів, і тому приділив значну увагу у своїй праці проблемам кримінального процесу та правосуддя, що мали на той час «інквізиційний характер». Вчені стверджують, що якщо злочин доведено, то лише в такому випадку за нього можна призначити покарання, встановлене законом. При цьому він вже в ті часи пропонував виходити з презумпції невинуватості обвинуваченого, поки його провина не буде встановлена судовим вироком. Ч. Беккарія писав: «Ніхто не може бути названий злочинцем, доки не винесено обвинувальний вирок» [3, 124].

Відомо, наріжним і відправним положенням феодалного правосуддя було визнання обвинуваченого у скоєнні злочину, що розглядалося як «цариця доказів», а основним способом отримання цього доказу було «катування». Ч. Беккарія різко висту-

пив проти катування як засобу встановлення істини в кримінальному суді. Він називав її «уявним осередком істини, гідного люджерів...» [3, 125], «безчесним способом відкриття істини, що є понині збереженим пам'ятником древнього і дикого законодавства...» [3, 128]. Він писав, що «обвинувачений, який не пережив болю (від торттури. — М. П.), визнає себе винним у надії припинити страждання. Будь-яка різниця між винним і невинним зникає завдяки тому самому засобу, який вважається призначеним для встановлення цієї відмінності» [3, 129]. Тим самим він аргументовано заперечував і спростовував торттури як засіб визнання підсудним провини і встановлення істини у кримінальній справі і переконливо доводив, що її застосування суперечить вимогам гуманності і людяності.

Не оминає Ч. Беккарія увагою і питання оцінки свідчень свідків (запропонував та обґрунтував принцип їх рівності, навіть при відмінностях у становій приналежності, а також незалежно від статі, віку, віросповідання); їх достовірність, безвідносно до тяжкості скоєних злочинів; сформулював пропозиції про вдосконалення діяльності суду, його складу, виконання покарань тощо. З усіх цих та інших питань він висловив оригінальні, що і в наш час становлять інтерес, погляди і рішення.

Аналізуючи злочини, Ч. Беккарія не обмежувався розглядом покарання як засобу боротьби з ними, а приділяв також значну увагу попередженню злочинів. Він вважав (і з цим не можна не погодитися. — М. П.), що остаточне викорінення злочинів неможливе, бо вони породжуються «загальною боротьбою людських пристрастей, а це боротьба вічна, як вічні і незмінні почуття людей» [3, 93]. Однак при цьому він залишався оптимістом і вва-

жав, що за допомогою різних заходів злочинність можна скоротити, а багато зі злочинів — попередити. Серед заходів їх попередження він особливо виокремлював законодавчу діяльність, надаючи їй перевагу перед покаранням. Ч. Беккарія писав: «Краще попереджати злочини, ніж карати. У цьому — головна мета будь-якого доброго законодавця...» [3, 222]. Найважливішою умовою попередження злочинів він вважав законодавчу діяльність з обмеження кола діянь, визнаних злочинними і караними за рахунок тих «байдужих дій, які в поганих законах називаються злочинами» [3, 223].

Попередження злочинів Ч. Беккарія пов'язував і з поширенням освіти і писемності, завдяки яким, на його думку, — «зменшилася в Європі жорстокість злочинів, які змушували тремтіти наших предків...» [3, 91–92]. Просвітництво перетворює людей, як він справедливо вважав, у менш жорстоких, більш людинолюбних і більш терпимих до слабкостей і помилок інших членів спільноти. У зв'язку з цим особливу увагу він приділяв знанню законів, «хранителем яких», внаслідок друкарства, «стало все суспільство, а не тільки деякі особи» [3, 91]. Знання законів, на його думку, попереджає злочини. «Чим більше осіб, які розуміють священне Уложення законів і зберігають його у себе, тим менше буде злочинів». «Незнання і неточне уявлення про покарання, без сумніву, посилює красномовство пристрастей» — писав він [3, 91]. Ясність, простоту і доступність законів Ч. Беккарія обґрунтовано розглядав як необхідну умову їхнього розуміння, знання і дотримання, що й повинно бути реальним забезпеченням і вираженням їх попереджувальної ролі (природно, це положення є незаперечним і в наш час. — М. П.).

Вихід у світ праці Ч. Беккарія «Про злочини та покарання» мав несподіваний і небачено великий успіх. «Вся нинішня Європа була вражена і схвилювана цією книгою — писав у 1863 р. С. Беліков, — появу якої потрібно вважати подією в історії цивілізації» [1, 74]. Написана італійською мовою вона привернула увагу людей, які належали до різних верств суспільства у багатьох державах тодішньої Італії. Підтвердженням цього є вихід другого видання книги у тому ж 1764 р., у 1765 р. — третього і четвертого, в 1766 р. — п'ятого і шостого видань.

Про популярність праці Ч. Беккарія і зростання інтересу до неї свідчать, зокрема, її переклади іноземними мовами. Першим був переклад на французьку мову, який здійснив абат А. Морелло. Ця книга вийшла у світ у 1765 р. Протягом лише 1766 р. цей переклад книги витримав сім видань¹. У подальшому книга виходила французькою мовою і в інших перекладах. У 1767 р. працю Ч. Беккарія опублікували німецькою мовою, у 1768 р. — голландською, у 1772 р. — польською, у 1774 р. — іспанською, у 1796 р. — датською, у 1802 р. — новогрецькою. На американському континенті книга була надрукована у Філадельфії в англійському перекладі в 1778 р. [2, 79–80]. У наступні роки книга Ч. Беккарія видавалася й іншими мовами у різних країнах світу і неодноразово перевидавалася.

У Росії російською мовою книга Ч. Беккарія «Про злочини та покарання» була опублікована у 1803 р. у перекладі Д. Язикова з французької (у попередньому перекладі з італій-

ської на французьку А. Мореллі), під назвою «Беккарія. Розмірковування про злочини та покарання». Через три роки, в 1806 р. праця Ч. Беккарія була опублікована у перекладі А. Хрущова з італійської (з п'ятого видання книги). У 1878 р. у перекладі І. Соболева з італійської (туринське видання 1853 р.) під назвою «Цезар Беккарія. “Про злочини та покарання”». У 1879 р. у перекладі С. Зарудного (одного з головних діячів із проведення судової реформи 1864 р. у Росії) з італійської була опублікована під назвою «Беккарія. Про злочини та покарання в порівнянні з главою Х “Наказу” Катерини II і з сучасними законами», в якій паралельно з текстом книги Ч. Беккарія С. Зарудний наводить як порівняння відповідні тексти з «Наказу» Катерини II 1767 р. та інших законів. Нарешті, у дореволюційний час, в 1889 р., у перекладі С. Белікова з італійської, була опублікована праця під назвою «Маркіз Беккарія. Про злочини та покарання», в якій окрім тексту був вміщений розгорнутий «Етюд» про книгу та її автора [2, 159–232]. Після революції, у радянський час, у 1939 р. радянський вчений, видатний фахівець у галузі кримінального права, професор М. Ісаєв опублікував у перекладі з італійської (якою він чудово володів, був автором перекладу низки праць із кримінального права з італійської мови на російську) з п'ятого італійського видання (автор перекладу назвав його «канонічним», оскільки його було складено за планом самого Ч. Беккарія і з його доповненнями) працю «Чезаре Беккарія. Про злочини та покарання» (М., 1939 р.) в якій тексту книги [9, 177–412] передували ґрунтовний «Історико-біографіч-

¹ Переклад книги Ч. Беккарія «Про злочини та покарання» з італійської мови на французьку був зроблений абатом А. Морелле «надмірно вільно». Він переставив (виходячи з французького розуміння) порядок параграфів, більше того, «шматки» з одних параграфів він переставив в інші. Словом, А. Мореллі в своєму перекладі дав абсолютно нову редакцію книги Ч. Беккарія. Багато фахівців, які займалися перекладом праці Ч. Беккарія, дали критичну, і переважно негативну, оцінку цього перекладу [9, 103–111].

ний нарис» життя, діяльності та творчості Ч. Беккарія¹ [9, 5–176].

Історичне значення книги Ч. Беккарія «Про злочини та покарання» є багатограним, ідеї, принципи і погляди, які в ній викладені, важливі не для окремої народності, нації чи держави, а для всього людства. В узагальненому вигляді вони можуть бути представлені таким чином. По-перше, він піддав різкій критиці систему феодального законодавства і кримінального судочинства, тим самим багато в чому сприяючи їх руйнуванню, докорінній зміні та заміні новим правом й інститутами. По-друге, Ч. Беккарія розробив і виклав нові демократичні і гуманні ідеї і принципи, на яких повинні ґрунтуватися кримінальне право, кримінальний процес та система кримінального правосуддя.

Але перш за все слід наголосити на надзвичайно великому впливі цієї книги на суспільну свідомість, особливо на правосвідомість народів багатьох країн світу. Так, у 1893 р. П. Левенсон у біографічному нарисі про Ч. Беккарія писав про його книгу: «...не було грамотної людини в Італії, яка б не читала його трактат *“Dei delicti”*». Навіть люди, які цікавляться наукою найменше, як, наприклад, кардинали і прелати, зачитувалися його твором. Не витонченістю слова, не художньою обробленими переходами завоював він загальні симпатії, а щирістю переконання, силою натхнення слова, гарячим бажанням добра ближньому» [10, 49]. Із перекладом книги на французьку мову в 1766 р. Беккарія і його праця здобувають європейську популярність. У вересні 1766 р. виходить у світ праця

Вольтера «Коментар до книги “Про злочини та покарання”», в якій великий французький мислитель, разом із коментарями до деяких параграфів книги Ч. Беккарія, розвинув низку своїх власних ідей про злочини, акцентуючи увагу на тих із них, за які переслідувала церква за допомогою феодального суду, і на злочини, породжені релігійним фанатизмом [4, 63–114]. «Коментар», перекладений багатьма мовами, став ніби «супутником» книги Ч. Беккарія і багато в чому сприяв її тріумфу в усьому світі. На запрошення перекладача книги А. Моррела, а також французьких філософів-енциклопедистів восени 1766 р. відбулася поїздка Ч. Беккарія в Париж, де його тепло і з захопленням зустріли Д. Дідро, Ж. д’Аламбер, К. Гельвецій, барон П. Гольбах та ін. Зустрічі та спілкування з настільки знаменитими людьми були дуже змістовні і взаємно корисні. Популярність його ідей, викладених у книзі «Про злочини та покарання», все більше і більше поширювалася. У 1778 р. була опублікована книга німецького гуманіста і просвітителя К. Гомеля «Безсмертна праця пана маркіза Беккарія про злочини та покарання», яка містила коментарі до трактату і розвивала ідеї автора. Авторитет і популярність Ч. Беккарія і його книги стали відомі й «освіченим монархам» Європи: одні з них робили спроби реалізувати деякі його ідеї в законодавстві, другі переписувалися, треті запрошували його в свою країну. Так, імператриця Росії Катерина II (Велика) в 1766–1767 рр. запрошувала Ч. Беккарія приїхати в Росію, на що він, за порадою друзів і наполяганням властей Мілана, не погодився. Однак Катерина II прагнула набути популярності

¹ Авторитетний дослідник життя і творчості Ч. Беккарія, видатний вчений у галузі кримінального права та кримінології, доктор юридичних наук професор Ф. Решетніков писав: «Можна з упевненістю сказати, що перекладення М. Ісаєва — найкращий з усіх російських перекладів книги “Про злочини та покарання”, і, як нам видається, в осяжному майбутньому може виникнути лише потреба в його перевиданні, і аж ніяк не в заміні будь-яким або іншим перекладом» [13, 108].

«освіченого монарха», любила називати себе «ученицею Вольтера», сама визнала, що в її «Наказі комісії про складання проекту нового уложення» «велика частина являє собою витяги з “Духа законів”¹ президента Монтеск’є і з твору “Про злочини та покарання” маркіза Беккарія»², що підтвердив у своїх дослідженнях С. Беліков [2, 87].

Захоплені відгуки про книгу та ідеї, які були в ній викладені, не залишилися, однак, непоміченими владою і церквою, які неодмінно намагалися перекрутити її зміст і дати негативну оцінку. Праця Ч. Беккарія опинилася у центрі запеклої полеміки, в якій її захопленням оцінками протистояли принизливі висловлювання та безпідставні звинувачення. У Венеції, де панувало свавілля інквізиторської «Ради десяти», яка підтримувала жорстокий режим олігархії, книга Ч. Беккарія була заборонена під страхом смертної кари. Саме у Венеції в 1765 р. з’явився перший ворожий відгук на книгу Ч. Беккарія — брошура монаха Факінеї «Зауваження та спостереження про книгу, під заголовком “Про злочини та покарання”». У ній автор в цілому без необхідних підстав, негативно відгукуючись про працю Ч. Беккарія, виступав проти всіх його передових і гуманних ідей і поглядів: відстоював таємні доноси, тортури підозрюваних, свавілля суддів, тілесні покарання, смертну кару і багато іншого, що критикував Ч. Беккарія і проти чого він виступав. Члени «Кафе», отримавши екземпляр памфлету Факінеї вирішили підготувати на нього відповідь. Брати Веррі дали гідну відповідь: у критичному і за змістом, і за

формою творі (опублікованому у тому ж 1765 р.) переконливо спростували всю неспроможність критики і домислів Факінеї [9, 82–96]. Були й інші «напади» і наклепи на книгу Ч. Беккарія і її автора. Однак вони виявилися неспроможними і нікчемними перед величчю і переконливістю передових і гуманних ідей і поглядів, висловлених у трактаті «Про злочини та покарання», що підтвердив історичний хід розвитку ідей і поглядів, а також реформування системи кримінальної юстиції країн усього світу.

Книга Ч. Беккарія разом із працями Ш.-Л. Монтеск’є, Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро та інших енциклопедистів міцно увійшла в ідейно-теоретичний арсенал просвітництва XVIII ст., яке багато в чому підготувало Велику французьку революцію 1789–1794 рр. Значення ідей Ч. Беккарія полягає у тому, що він не лише розкрив всі вади й антилюдяність феодальної кримінальної юстиції, що стало пристрасним заклик до її руйнування, а й запропонував вельми позитивну програму перетворень у сфері законодавства і системи кримінального правосуддя, заснованих на принципах справедливості, рівноправності і гуманізму. Багато його ідей знайшли своє відображення у Декларації прав людини і громадянина, ухваленій Установчими зборами Франції 26 серпня 1789 р. у вигляді правових принципів, здійснення яких укладачі Декларації вважали однією з центральних завдань Революції. Серед них: забезпечення законності при відправленні кримінального правосуддя, рівність громадян перед законом, здійснення кримінальної

¹ «Освіченість» Катерини II не виключала того факту, що за всі роки її царювання на підставі затвердженого нею в 1762 р. «довідки» Таємної розшукової справ канцелярії під назвою «Обряд как обвиняемый пытается», «особливо люто застосовувалися найжорстокіші тортури», які повинні були «видобувати зізнання у скоєнні злочинів у винного і невинного, який накликав на себе підозри в найменшому замаху на самодержавну владу і кріпосне право». Жалуваною грамотою 1785 р. дворяни від застосування тортур й тілесних покарань були звільнені [15, 720–721].

² Слід наголосити, що Катерина II не включила в текст «Наказу» жодного судження Ч. Беккарія з його книги, яке суперечило б самодержавству і деспотизму кримінальної юстиції царської Росії.

репресії лише у передбачених законом формах, презумпція невинуватості, обмеження кола діянь, визнаних злочинами, заборона застосовувати покарання, не передбачені законом та ін. [12, 53–54]. Справедливо з цього приводу писав Ф. Решетніков, що в Декларації не згадується ім'я Ч. Беккарія та інших просвітителів, але автор книги «Про злочини та покарання» по праву може бути названий одним із натхненників цього програмного акта, який відіграв важливу роль в історії не лише Франції, а й усього революційного руху в Європі кінця XVIII – початку XIX ст. [13, 89]. Погляди Ч. Беккарія знайшли своє відображення у книзі Ж.-П. Марата «План кримінального законодавства»; використовувалися у виступах М. Робесп'єра в Установчих зборах проти смертної кари за «загальнокримінальні злочини», а також у доповіді Л. Лепелетьє, автора французького Кримінального кодексу 1791 р., про проект цього кодексу. Показово, що принципи кримінального права, сформульовані Ч. Беккарія у його книзі, залишили серйозний відбиток на кримінальному законодавстві революційної Франції (у Кримінальному кодексі 1791 р.), а в подальшому, хоча й зі значними змінами, були покладені в основу Кримінального кодексу Франції 1810 р. [13, 88–89].

Ідеї Ч. Беккарія були досить відомі і сприймалися багатьма прогресивно мислячими людьми в Росії: О. Радищевим, О. Щедріним, декабристами, провідними юристами та державними діячами, які стояли біля витоків судової реформи в Росії 1864 р. і розробили систему законодавства щодо її здійснення [5, 11–44; 7, 60–65].

Переконливість і правота ідей і поглядів Ч. Беккарія, викладених у

трактаті «Про злочини та покарання», проявилася безпосередньо у їх впливі на законодавство багатьох держав. Низка із них були втілені в закони та інші нормативні акти ще за його життя¹. Так, за розпорядженням «освіченого монарха» Великого герцогства Тосканського П. Леопольда вже з 1765 р. було припинено смертні кари і катування, а з 1786 р. за новим Кримінальним кодексом Тоскани вже відкрито проголошувалося «остаточне скасування смертної кари і катування як непотрібні для охорони суспільства». У 1772 р. шведський король Густав своїм декретом заборонив застосування тортур, а в 1779 р. спеціальним ордонансом скасував смертну кару (зберігши її лише за зраду і батькоубивство) і при цьому прямо послався на книгу «Про злочини та покарання» як на джерело його гуманних рішень. Але по-справжньому втілення ідей Ч. Беккарія, висловлених у його книзі, в законодавство почалося після Великої французької революції, і вслід за нею революційних перетворень у багатьох країнах світу, що знайшло своє вираження у реформуванні законодавства цих країн у сфері кримінального права і кримінального процесу [13, 86–88].

Звичайно, ідеї Ч. Беккарія реалізувалися не просто, мала місце велика, а іноді й запекла протидія з боку можновладців. Але все ж вони проклали собі дорогу, отримували життя, хоча і через значний проміжок часу. Так, у Росії катування підозрюваних було скасовано Олександром I у 1801 р., тілесні покарання: виривання ніздрів – у 1817 р., покарання батогами – у 1845 р., остаточно проголошено скасування тілесних покарань у 1863 р. (хоча і в подальшому їх дозволялося застосовувати до селян, солдат та

¹ Ч. Беккарія помер 28 листопада 1794 р. на 57-му році життя у себе вдома. Смерть настала від паралічу серця.

засланих) [2, 228]. Низка демократичних ідей Ч. Беккарія у галузі кримінального правосуддя були реалізовані в Росії в процесі судової реформи 1864 р. у Судових статутах, а в галузі кримінального права — в Уложенні про покарання кримінальних та виправних 1845 р. і в наступних його редакціях 1866 р. і 1885 р., у Кримінальному уложенні 1903 р. [17, 472–526]. Протягом ХІХ і ХХ ст. у законодавстві багатьох країн світу тією чи іншою мірою враховувалися і знайшли втілення ідеї, принципи і положення, висловлені Ч. Беккарія у його знаменитому трактаті. У наш час вони багато в чому успішно реалізуються у більшості країн світу в системах національного законодавства, у низці документів міжнародно-правового характеру щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, а також у міжнародних судах: в Європейському суді з прав людини, в Міжнародному кримінальному суді та ін.

Особливо великий вплив зробили ідеї, принципи і положення, сформульовані Ч. Беккарія в його трактаті, на розвиток юридичної науки у сфері боротьби зі злочинністю: на кримінальне право, кримінальний процес, кримінологію. На особливу відзнаку заслуговує категорична прихильність Ч. Беккарія до неухильного дотримання принципу законності в кримінальному судочинстві. І нині цей принцип, який розвиває принцип «верховенства права», є домінуючим і його реалізація розглядається як необхідна умова дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Знову наголосимо, що Ч. Беккарія, поряд із Ш.-Л. Монтеск'є, Вольтером, Ж.-П. Маратом та іншими філософами-просвітителями були основоположниками освітньо-гуманістичного

напрямку в кримінальному праві [6; 12; 13, 109–113]. Він не лише різко ганьбив і заперечував кримінальне законодавство феодалізму, а й проголошував демократичні і гуманні ідеї, які повинні були бути покладені в основу нового кримінального права, яке мало прийти на заміну старого (до речі, цей напрям передував і класичній школі кримінального права і багато в чому вплинув на її розвиток у гуманістичному аспекті). Провідний український вчений-криміналіст, професор М. Чубинський справедливо зазначав, що саме після Ч. Беккарія широко розвивається могутній реформаторський рух, який, врешті-решт, змінив старий лад кримінального правосуддя і викликав створення нового ладу, різко протилежного попередньому за своїми принципами та організацією [16, 136, 218].

Ч. Беккарія розробив нові підходи до розуміння злочину і покарання, акцентував увагу на тому, що кримінальні закони повинні узгоджуватися із законами моральними. Аналіз цього органічного зв'язку (кримінального права і моралі. — *М. П.*) дав йому підставу, — писав Б. Ошеревич, — виступити проти жорстоких покарань порушників закону і побудувати нову систему кримінального права на підставі того, що злочини є не вадами, що впливають зі злої волі особи, яка його вчинила, а продуктом суспільного середовища [11, 87].

Надзвичайно велике значення має трактування Ч. Беккарія злочину як діяння, сутність якого полягає насамперед у тій шкоді, яку воно завдає суспільству. Уже в цьому можна виявити чітко виражений підхід до «матеріального визначення поняття злочину», що ще не знайшло свого належного вирішення і в наш час у законодавстві багатьох країн світу. Настільки важливу в теоретичному аспекті проблему він вирішував на підставі переконли-

вих, «матеріалістичних філософських підходів» і розглядав злочин не лише як юридичне (правове), а й соціальне явище. З цього приводу відомий італійський криміналіст Е. Феррі писав у 1893 р. у своїй знаменитій книзі «Кримінальна соціологія»: «Ні римляни, які так прекрасно розробили цивільне право, ні середньовічні юристи не зуміли підняти кримінальне право на висоти філософської системи. Вперше Беккарія, який керувався, щоправда, швидше почуттям, ніж строго науковим прагненням, дав поштовх розвитку вчення про злочини та покарання» [14, 22].

Безумовно, є всі підстави стверджувати, що погляди та ідеї автора книги «Про злочини та покарання» передували формуванню соціологічної школи кримінального права, і її основоположники і представники, безсумнівно, багато в чому спиралися у своїх пошуках на принципові погляди про злочин і покарання, викладені у цій книзі. Немає сумніву і в тому, що Ч. Беккарія «заклав» у своїй праці основи майбутньої науки (і науки майбутнього) — кримінології. І все ж найбільший внесок він зробив у розвиток

науки кримінального права і кримінального процесу. Тут цілком доречно навести слова професора юридичного факультету Київського університету св. Володимира (нині — Київський національний університет імені Тараса Шевченка) О. Кістяківського, сказані ним у 1864 р. на ювілейному вшануванні книги «Про злочини та покарання»: «Беккарія досі залишається великим учителем кримінального права... Його книга, і тепер нова, оригінальна і правдива, як ніби написана в наш час. Книга його один із тих небагатьох наукових творів, які, незважаючи на час, не втрачають цінності, тому що висловлене в ній для нас є істина» [8, 459]. Продовжуючи думку відомого вченого-криміналіста, ми можемо сказати, що трактат Ч. Беккарія «Про злочини та покарання» і нині являє собою неоціненну цінність всього людства, бо сповідує ідеали гуманізму, добра і справедливості в настільки складній і надзвичайно тонкій і делікатній сфері людського життя, якою є проблема злочинів і покарань, яка становить ядро однієї з глобальних проблем людства — проблеми боротьби зі злочинністю.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Беликов С. Я.* Беккарія и значение его в науке уголовного права // Журнал Министерства юстиции. — 1863. — Т. XVII. — С. 69–108.
2. *Беликов С. Я.* Значение Беккарія в науке и в истории русского уголовного законодательства (Этюд) // Маркиз Беккарія. О преступлениях и наказаниях. — Харьков, 1889. — С. 159–232.
3. *Беккарія Чезаре.* О преступлениях и наказаниях : пер. с итал. — К., 2014. — 240 с.
4. *Вольтер Франсуа Мари.* Комментарий к книге о преступлениях и наказаниях // Избранные произведения по уголовному праву и процессу. — М., 1956. — 339 с.
5. *Вульфферт А. К.* Чезаре Беккарія // Журнал Министерства юстиции. — 1894. — № 1. — С. 11–44.
6. *Герцензон А. А.* Проблемы законности и правосудия во французских политических учениях XVIII века. — М., 1962.
7. *Гогель С. К.* Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией. — СПб., 1910. — 505 с.
8. *Городиский А.* Влияние Беккарія на русское уголовное право // Журнал Министерства юстиции. — 1864. — № 1. — С. 459–470.
9. *Исаев М. М.* Историко-биографический очерк // Чезаре Беккарія. О преступлениях и наказаниях. — М., 1939. — С. 5–176.
10. *Левенсон П. Я.* Беккарія и Бентам. Их жизнь и общественная деятельность: Биографические очерки. — СПб., 1893. — 102 с.
11. *Ошерович Б. С.* Уголовно-правовые воззрения Беккарія // Проблемы социалистического права. — 1938. — Сборник 3. — С. 73–101.
12. *Решетников Ф. М.* Просветительско-гуманистическое направление в уголовном праве. — М., 1983.

13. Решетников Ф. М. Беккариа. — М., 1987. — 128 с.
14. Ферри Э. Уголовная социология. — М., 2005. — 222 с.
15. Чельцов-Бebutov М. А. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. — М., 1957. — Т. 1. — 839 с.
16. Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. — М., 2010.
17. Энциклопедия уголовного права. — СПб., 2005. — Т. 2 : Уголовный закон. — 846 с.
18. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. — К., 2001. — Т. 3.

REFERENCES

1. Belikov S. Ya. Bekkaria i znachenie ego v nauke ugovornogo prava [Cesare Beccaria and his Significance for the Criminal Law Science], *Zhurnal Ministerstva yustitsii*, 1863, vol. XVII, pp. 69–108.
2. Belikov S. Ya. Znachenie Bekkaria v nauke i v istorii russkogo ugovornogo zakonodatelstva (Etyud) [Significance of Cesare Beccaria for the History and Science of Russian Criminal Law (Essay)], *Markiz Bekkaria. O prestupleniyakh i nakazaniyakh*, Kharkov, 1889, pp. 159–232.
3. Bekkaria Chezare. O prestupleniyakh i nakazaniyakh [On Crimes and Punishment], Kiev, 2014, 240 p.
4. Voltaire F. M. Kommentariy k knige o prestupleniyakh i nakazaniyakh [Commentary to the Book on Crimes and Punishment], *Izbrannye proizvedeniya po ugovornomu pravu i protsessu*, Moscow, 1956, 339 p.
5. Vulfert A. K. Chezare Bekkaria [Cesare Beccaria], *Zhurnal Ministerstva yustitsii*, 1894, no. 1, pp. 11–44.
6. Gertsenzon A. A. Problemy zakonnosti i pravosudiya vo frantsuzskikh politicheskikh ucheniyakh XVIII veka [Issues of Legitimacy and Justice in French Political Doctrines of XVIII Century], Moscow, 1962.
7. Gogel S. K. Kurs ugovornoj politiki v svyazi s ugovornoj sotsiologiyey [Course in Criminal Politics in Connection with Criminal Sociology], Saint Petersburg, 1910, 505 p.
8. Gorodiskiy A. Vliyanie Bekkarii na russkoe ugovornoe pravo [Impact of Cesare Beccaria on Russian Criminal Law], *Zhurnal Ministerstva yustitsii*, 1864, no. 1, pp. 459–470.
9. Isaev M. M. Istoriko-biograficheskiy ocherk [Historical and Biographical Sketch], *Chezare Bekkaria. O prestupleniyakh i nakazaniyakh*, Moscow, 1939, pp. 5–176.
10. Levenson P. Ya. Bekkariya i Bentam. Ikh zhizn i obshchestvennaya deyatel'nost: Biograficheskie ocherki [Cesare Beccaria and Jeremy Bentham. Their Life and Public Activity: Biographical Sketches], Saint Petersburg, 1893, 102 p.
11. Osherovich B.S. Ugolovno-pravovye vozzreniya Bekkaria [Criminal and Legal Views of Cesare Beccaria], *Problemy sotsialisticheskogo prava*, 1938, Collected Volume 3, pp. 73–101.
12. Reshetnikov F. M. Prosvetitel'sko-gumanisticheskoe napravlenie v ugovornom prave [Awareness-Rising and Humanistic Direction in Criminal Law], Moscow, 1983.
13. Reshetnikov F. M. Bekkaria [Cesare Beccaria], Moscow, 1987, 128 p.
14. Ferri E. Ugolovnaya sotsiologiya [Criminal Sociology], Moscow, 2005, 222 p.
15. Cheltsov-Bebutov M. A. Ocherki po istorii suda i ugovornogo protsessu v rabovladelcheskikh, feodalnykh i burzhuaznykh gosudarstvakh [Sketches on History of Court and Criminal Procedure in Slave, Feudal and Bourgeois States], Moscow, 1957, vol. 1, 839 p.
16. Chubinskiy M. P. Ocherki ugovornoj politiki [Sketches on Criminal Politics], Moscow, 2010.
17. Entsiklopediya ugovornogo prava [Encyclopedia of Criminal Law], Saint Petersburg, 2005, vol. 2, 846 p.
18. Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia], Kyiv, 2001, vol. 3.

Панов М. І. Чезаре Беккариа і його славнозвісний трактат «Про злочини та покарання» (до 250-річчя опублікування)

Анотація. У статті аналізуються основні положення славнозвісного трактату Чезаре Беккариа «Про злочини та покарання», розглядаються історичні умови та обставини написання цієї фундаментальної праці, показується її значення у реформуванні, розвитку й удосконаленні законодавства щодо питань кримінального судочинства, а також для розвитку науки кримінального права, кримінального процесу, судочинства, кримінології та інших наук, предметом яких є злочин і покарання.

Ключові слова: Чезаре Беккариа, «Про злочини та покарання», злочин, покарання, кримінальне судочинство, кримінальний процес.

Панов Н. И. Чезаре Беккариа и его знаменитый трактат «О преступлениях и наказаниях» (к 250-летию опубликования)

Аннотация. В статье анализируются основные положения знаменитого трактата Чезаре Беккариа «О преступлениях и наказаниях», рассматриваются исторические условия и обстоятельства написания этого фундаментального труда, показывается ее значение в реформировании, развитии и совершенствовании законодательства по вопросам

уголовного судопроизводства, а также для развития науки уголовного права, уголовного процесса, судопроизводства, криминологии и других наук, предметом которых является преступление и наказание.

Ключевые слова: Чезаре Беккариа, «О преступлениях и наказаниях», преступление, наказание, уголовное судопроизводство, уголовный процесс.

Panov M. Cesare Beccaria and His the Most Famous and Influential Essay «On Crimes and Punishments» (On the Occasion of 250th Anniversary of the Publication)

Annotation. The article covers the analysis of key provisions of the most famous and influential essay «On Crimes and Punishments» by Cesare Beccaria. The author covers historical circumstances and conditions for the creation of this fundamental work, and elucidates its significance in reformation, development and improvement of legislation on criminal justice, as well as the formation of science of criminal law, criminal procedure, jurisdiction, criminology and other sciences, the subject of which is the crime and punishment.

Key words: Cesare Beccaria, «On Crimes and Punishments», crime, punishment, criminal justice, criminal procedure.

Пропонується видання:

Беккариа, Чезаре. О преступлениях и наказаниях : пер. с итал. / Чезаре Беккариа. — К. : Ин Юре, 2014. — 240 с.

Трактат «О преступлениях и наказаниях» Чезаре Беккариа, одного из основоположников просветительно-гуманистического направления в уголовном праве, относится к классике юридической мысли и входит в сокровищницу европейской и мировой культуры. В работе рассмотрен широкий круг проблем о преступлении и наказании, уголовном правосудии и предупреждении преступлений с позиций гуманизма и справедливости. Фундаментальное значение имеют идеи о запрете смертной казни, пыток, о гуманизации наказания, совершенствовании законодательства и правосудия.

Для научных сотрудников, аспирантов, студентов, всех, кого интересуют проблемы уголовного права, правосудия, криминологии, борьбы с преступностью.

Замовляйте видання за телефоном:

0 (44) 537-51-11

або електронною поштою:

sales@inyure.kiev.ua

http://www.inyure.ua